

Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa'da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları

*

Epidemic and the City: Social, Political and Economic Results of Plague
of 1347 in Europe

Kemal Özden - Mustafa Özmat

Öz

Bu çalışmada, 1347 yılında Avrupa'yı kasıp kavuran vebanın nedenleri ve sonuçları incelenirken, salgının kent yaşamı ve yerel yönetimler, ekonomi, nüfus, çevre, din ve tıp bilimine etkileri ve katkılarının da tartışmaya açılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, salgına yol açan koşullar, kent yönetimlerinin salgına karşı verdikleri mücadeleler ve salgının kentte ve toplumsal hayatta neden olduğu sarsıntılarla değişimler ana hatlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: veba, kara ölüm, kent yönetimi, feodalite, demografi, kilise

Abstract

In this study, the reasons and results of the epidemic of plague of 1347 in Europe will be analysed in terms of the city life and local administration, economy, population, environment, religion and medicine. In this context, the circumstances that led to the outbreak of the epidemic, city administrations in their struggle against it, and the convulsions due to the plague in different aspects of city and social life will be studied.

Keywords: plague, black death, city administration, feudalism, demographics, church

Giriş

İnsanların, yaşam yerlerini sürekli değiştirmek ve diğer türleri yurtlarından etmek konusunda özel bir becerileri vardır. Bugün olduğu gibi geçmişte de bu yüzden farkında olmadan anormal koşullar oluşturmuşlardır. Devasa boyutlarda salgın hastalıkların ortaya çıkışı ve çok hızlı bir biçimde yayılmasında insan unsuru birincil etkindir. İnsanların üst üste yığıldığı yerleşim yerleri, mikropların gelişmesi için son derece uygun ortamlardır. Bir kent, çöp yığınları üretmede, suya pislik karıştırmada ve havayı kirletmede eşsizdir. İnsanlar, kendi çöplüklerinin yakınında yaşamaya başladıklarında, mikropların kolayca hedefi oldular ve çok sayıda hastalık edindiler. Kuraklık, don, yetersiz tarım teknikleri ve benzeri sebeplerden dolayı kıtlıkla tanıştılar.

Toprağın sürekli sürülmesi, yeni tarım alanlarının açılması ve ormanların yok edilmesi fareleri, sıçanları, keneleri ve pireleri insan topluluklarına daha yakın yaşamaya zorladı. Bu hayvanlar, yanlarında salgın hastalıklarla geldiler. Yüz binlerce insanın yaşadığı kentler ortaya çıktıkça, toplu ölümler de yaygın hâle geldi. Salgınlar kentlerin nüfusunu azaltıkça, bazı kentler hayalet kasabalara dönüştüler. Hükümetler, din adamları ve siyasetçiler kentlerdeki nüfusun azalmasıyla baş edebilmek için kırsal bölgelerdeki köylüleri genç yaşta evlenmeye ve çok çocuk sahibi olmaya teşvik ettiler.

Salgın hastalıklar, kıtlık ve uzun süren savaşlar, Avrupa kentlerini özellikle Orta Çağ döneminde derinden sarsmıştır. Bu dönem Avrupa kentlerinde insanlar, daha önce hiç olmadığı kadar, bulaşıcı hastalıkların oluşturduğu salgınlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Tarih boyunca salgın hastalıklar ve toplu ölümlerin ortaya çıkışının ana faktörleri arasında tarım toplumlarının gelişimi bulunmaktadır. İnsanların, hayvanlardan geçen hastalıklardan etkilenmesi, yerleşik sisteme geçiş sürecinde temiz su bulma güçlüğü, farklı bölgelerde yaşayan insanlarla iletişiminin artması ve kentlerin kurulmasıyla birlikte insanların bir arada yaşaması sonucu gelişen büyük salgınların ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu çalışmada; Geç Dönem Ortaçağ Avrupa'sını kasıp kavuran bulaşıcı ve salgın hastalıkların başında yer alan vebanın nedenleri, toplumsal düzende yaptığı tahribat ve bunun sonuçları, kent yaşamına ve yönetimine olan etkileri, yerel yetkililerin, hekimlerin ve kilisenin bu hastalık karşısındaki mücadeleleri ve alınmaya çalışılan tedbirler, kısacası vebanın sosyal, kültürel, ekonomik ve yönetsel sonuçları araştırılacaktır.

1. Veba: Kara Ölüm

Avrupa'nın toplumsal hafızasına büyük korku ve felaket dönemleri olarak kazınmış bulunan veba salgınlarının etkileri, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda devasa boyutlarda olmuştur. 1720'de yaşanan son salgına kadar büyük veba salgınları Avrupa'yı birkaç defa ciddi olarak tehdit etmiştir. Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olan etkenlerden birinin; salgın hastalıkların, vebanın yaptığı tahribat olduğu söylenmektedir (Lewis, 1998: 60-65). "Kara Ölüm" olarak bilinen vebanın ilk olarak İsa'dan 320 yıl kadar önce Filistin'de görüldüğü tahmin edilmektedir (Arda, 1997: 60-78). Vebanın tarihte yol açtığı pandemilerden (geniş coğrafyayı etkileyen salgın hastalık) ilki Bizans-Konstantinopolis'te görülmüştür. 542 yılında Mısır'da başlayan bu salgın, ticaret yollarını izleyerek Sus ve Konstantinopolis üzerinden İrlanda'ya kadar yayılmıştır. 6. yüzyılın Romalı yazarı Procopius, etkisi üç yıl süren bu salgın sırasında Konstantinopolis'te günde 5-10 bin kişinin hayatını kaybettiğini belirtmiştir (Eren, 1996: 214-224). Hastalığın kuzeybatı Avrupa'ya kadar yayıldığı, ancak dağınık ve küçük köylü toplulukların bundan çok fazla zarar görmediği tahmin edilmektedir (Ponting, 2008: 242-266). 770'li yıllara kadar Avrupa'da başka veba salgınları yaşandıysa da, sonraki 600 yıl boyunca başka salgın görülmemiştir. Justinyen zamanında görülen ilk salgın gibi ikinci salgın da Doğu'dan yayılmıştır.

Büyük Veba Salgını, Kara Ölüm ya da Kara Veba olarak bilinen bu salgına *yersinia pestis* adı verilen bir bakterinin yol açtığı düşünülmektedir (Lyons ve Petrucelli, 1978: 337-351).

Vebaranın ortaya çıkışını incelerken, hastalığa uygun koşulların oluşumu ve hastalığın yayılışını araştırmak, konuyu daha ayrıntılı anlamamıza yardımcı olacaktır.

1.1.Hastalığa Uygun Koşullar

Ortaçağ boyunca devam eden uzun ve sıcak yazlar, kısa ve soğuk kışlar, köylüleri daha çok ürün yetiştirmeye ve daha çok çocuk sahibi olmaya teşvik etmiştir. Avrupa nüfusu, 700 yılında iyi beslenen 25 milyon kişiden 1250'de 75 milyon aç insana çıktı (Nikiforuk, 1991: 69). Aşırı nüfus artışının görüldüğü bu dönemde temizlik, birincil bir endişe konusu değildi ve bir erdem olarak da görülüyordu. Kaldı ki; bazı kilise çevreleri kirliliği bir tür kutsallık biçimi olarak kabul ediyor, azizlerin çoğu ellerini suya dahi sokmuyorlardı. Aziz Jerome, İsa'nın kanında bir kez yıkanmış olanların bir daha yıkanması gerekmez demiş ve hiç yıkanmamıştı. 13. yüzyılda kaba yünlüler giyiliyor, seyrek olarak yıkanılıyor ve çıplak uyunduğundan ısınmak için akrabalar ve hayvanlarla beraber yatılıyordu (Nikiforuk, 1991: 57-58).

Verimsiz toprakları ikame etmek, artan nüfusu besleyebilmek amacıyla açılan yeni tarım alanları ve yaygın tarımsal faaliyetler, ekolojik dengeyi altüst etti. Tarımsal alan genişlemesi ve faaliyetler arttıkça insanların hastalık taşıyan unsurlar ile teması sıklaştı. Felaketin ilk belirtileri, Avrupa'nın çok işlenmekten verimsizleşmiş topraklarında ortaya çıktı. Köylüler, giderek artan nüfusu besleyebilmek için ormanları yok ettiler, bataklıkları kuruttular ve dik dağ yamaçlarını ektiler. Daha çok tahıl ekebilmek için otlakları işgal edip inek ve koyunları yerlerinden ettiler, gübre üretimini azalttılar, ancak hasadı arttıramadılar. Toprak zayıflayıp aşındıkça mahsul giderek azaldı. Köylüler daha az yemek için daha çok çalışırken Avrupa'nın iklimi değişmeye başladı. Bu soğuma ya da ters sera etkisi, sonraları "Küçük Buzul Çağı" olarak adlandırıldı. Alplerdeki otlaklar buzullarla kaplandı, Thames nehri ve Baltık Denizi birkaç kez dondu. 1300'lerin ilk yarısında, erken bastıran donlar ürünleri

birbiri ardına kırdı. Vebanın ortaya çıktığı 1348 yılına gelindiğinde, geçim krizi tüm kıtaya hâkim olmuştu (Flinn, 1987: 26).

Kentler, tarıma dayalı ekonomik faaliyetlere bağımlıydılar ve kırdan yaşanan olumsuzluklar kentleri daha fazla etkiliyordu. Yönetimsel aygıtın da meskûn olduğu kentlerin fiziki ve demografik özellikleri, yaşanan olumsuzlukları daha da arttırmıştı. Ortaçağ Avrupa'sında, istilalardan korunmak için yapılan yüksek taş duvarlarla çevrili şehirlerin sokakları dar, kıvrımlı ve pisti. Üst üste inşa edilen evlerin tuvaletleri ve akarsuyu bulunmuyordu. Buna ilaveten, herkesin ayrı tabağı ve kaşığı, yeterince taze ve bol yiyecek de yoktu. Pencere tahta perde veya gazlı kâğıt ile örtülürdü. Basık tavanlı bu evlerde; kaz, ördek, domuz gibi hayvanlar insanlarla beraber yaşarlardı. Hayvanları beslemek için, dövülmüş toprak olan yerlere yemek artıkları dökülür, lağım ve çöp tertibatı olmadığı için de her şey sokağa atılırdı (Atabek, 1977: 36).

1.2. Hastalığın Yayılması

Vebanın yayılmasında iklim değişimlerinin büyük bir payı olmasına rağmen insan hareketlilikleri esas rolü oynamıştır. 1330'larda dünya ikliminin değişimi ile sıcak ve kuru rüzgârların bakteriyel, pire ve hayvanları Moğolların yerleşim alanından sürmesiyle, hastalık Asya ve Avrupa'da yayılma fırsatı bulmuştu. Mikrobu taşıyan pireler aracılığıyla salgın, 1331'de Çin'e, ticaret yolları ve Moğol orduları aracılığı ile de 1346'da Kırım'daki Ceneviz kenti Kefe'ye yayılmıştı. Hastalıktan kurtulmak için Kefe'den kalyonlarla kaçan Cenevizliler salgını Avrupa'ya taşımışlardı. Salgın, 1347 yılı sonunda Messina'da başlamış, Akdeniz üzerinden güney Fransa'ya, bir yıl sonra da kuzey Fransa ve güney İngiltere'ye ulaşmıştı (Ziegler, 1972: 33-34).

Avrupalılar iki ayrı tür veba ile karşılaşmışlardı: hıyarcıklı veba ve akciğer vebası. Mikrobu taşıyan bir pirenin ısırmasıyla başlayan hıyarcıklı vebada, önce siyah bir leke oluşuyor, bunu koltukaltlarında, kasıklarda veya boyunda oluşan *bübonlar* (urlar) izliyor ve hastalık bir hafta içinde kurbanlarının yarısından fazlasını öldürüyordu. Akciğer

vebası, mikrobun akciğerlere yerleşmesiyle ortaya çıkıyor ve burundan kan gelmesine yol açıyordu. Hastalığı taşıyan kişinin öksürüğünden ve tükürüğünden bulaşan bu veba türü, insanları yirmi dört saat içinde öldürüyor ve hızla yayılıyordu. Hastalığın, ortaya çıkardığı yüksek ateş ve buna bağlı olarak derinin mor-siyah renk alması nedeniyle Kara Ölüm adını aldığı düşünülmekteyse de, ona bu adın verilmesi, yarattığı büyük yıkım nedeniyledir (Ersoy, 1996: 84).

Kentlerin düzensizliği ve pisliği, uzun süreli savaşlarla beraber yaşanan kitle hareketleri, sefalet, gittikçe artan, yolları çeşitlenen ve çoğalan ticaretle beraber veba Avrupa'ya yayıldı ve her Ortaçağ evinde çok sayıda olan kara sıçanlarla pirelere yerleşti. İki yıl içinde Avrupa'nın ahşap, toprak zeminli, saman dolgululu kulübeleri bu sıçanların tünellerine döndü. Avrupalılar vebadan ölenleri gömmek için büyük çukurlar kazmak zorunda kaldılar. Durmaksızın çalışan mezar kazıcıları da ölümler üzerine toprak atıyorlardı (Nikiforuk, 1991: 77).

Veba mikrobunun ana giriş kapıları Avrupa'nın liman kentleriydi. Gemilerin ahşap olması nedeniyle veba mikrobunu buralarda barınacak ve üreyecek uygun bir ortam buluyordu. Gemilerdeki mikrop, her limanı ziyaret ediyor, ticaret mallarına bulaşan veba mikrobunu, ticari mal hareketleri ile Avrupa'nın içlerine doğru yayılıyordu. Salgının uğradığı yerlerde yaşamın olağan akışı çok kısa bir sürede altüst oluyordu. Salgın sırasında Avrupa'da seyahat etmek çok tehlikeliydi. Terk edilmiş gemiler Akdeniz'de başıboş yüzüyor, bir kıyıda diğerine sürükleniyordu. Ürünler hasat edilemiyor, çiftlik hayvanları bakımsız kalıyordu. Kuzgun ve akbaba sürüleri gökyüzünü siyaha boyuyor, kurtlar Paris'in içlerine kadar girip daha gömülmemiş ölümler için köpekler, kediler ve domuzlarla boğuşuyorlardı. Bir kamu hizmeti olarak, Parislileri veba konusunda uyarmak için, çan kulelerine siyah bayraklar asılıyordu. Dilenciler ve evsizler, şehirlerdeki havayı temizlemek için portakal yaprakları, kâfur ve adaçayı yakılan büyük ateşlerin etrafında toplanıyordu. İnsanlar, dans edenlerin iskelet gibi giyindiği son moda bir dansı izliyorlardı. Dans eden kadavralar ise seyircilere, yakında ölü, çıplak, çürümüş ve

kokuşmuş olacaklarını, iktidarın, şeref ve zenginliğin hiçbir anlamı olmadığını hatırlatıyordu. İnsanlar biraz olsun eğlenmek için veba ile ilgili fıkralar anlatan Budalalar Kumpanyasını izliyorlardı. Ne para ne de dostluk adına ölüleri gömecek kimse bulunamıyor, ebeveynler çocuklarını, kadınlar kocalarını terk ediyordu. Bazı kasabalar ve köyler bomboş kalmış, bazıları ise iyice ıssızlaşmıştı (Nikiforuk, 1991: 72).

Salgınlarda görülen hızlı ve toplu ölümler, ölümü yaşamın doğal bir parçası olmaktan çıkarmış, yaşamın olağan ritmi, kanıksanmış mukadder bir ölüm beklentisine dönüşmüştü. Büyük Ölüm süresince, ölüm o kadar sıradan bir hale gelmişti ki sanatçılar ona yepyeni bir kişilik verdiler. İskeletleri model olarak kullanan ressamalar ve yontucular, Ölümü canlı biri gibi tasvir ediyorlardı. Çoğunlukla ona alaycı bir gülüş yakıştırıyorlar ve köylüleri, bankacıları hatta kralları baştan çıkarırken resmediyorlardı. Sanatçılar genelde Ölümü elinde bir tırpan veya kum saatiyle betimliyorlardı (Ersoy, 1996: 83-84; Flinn, 1987: 28).

2. Salgının Kent Yaşamına, Yönetime ve Ekonomiye Yönelik Sonuçları

İnsan faaliyetlerinin anormal koşullar oluşturmadaki becerisi, oluşan bu anormal koşulları tersine çevirme konusunda da kendisini her zaman için göstermiştir. Avrupa'da görülen büyük veba salgınları önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Salgının ekonomik, siyasi ve kültürel sonuçları onu bir hastalık düzeyinden tarihsel bir olgu düzeyine çıkarmıştır. Birçok yazar ve düşünür nüfus artışını engellemesi nedeniyle günümüz Avrupa'sının refah düzeyini olumlu yönde etkilediğini, feodalizmi yıktığını, kent mimarisini değiştirdiğini, halk sağlığına katkı yaptığını ve ormanları koruduğunu söylemektedirler (Harris, 1994: 254-255).

2.1. Vebanın Kent Yönetimine Etkisi: Yönetimsel Tedbirler Ve Hastalığın Denetim Altına Alınması

Veba salgının önlenemez bir felaket olduğu algısı halk arasında oldukça yaygındı. Bu algıyı besleyen önemli bir neden ise; yönetimsel aygıtın

başlarda salgınlarda göstermiş oldukları bir tür eylemsizlikti. Feodalizmin toprak mülkiyetine dayalı parçalı, küçük ve bağımsız iktidar yapısı, salgına karşı etkin önlemler alınması noktasında yönetsel bir zaafı beraberinde getiriyordu. Hastalığa karşı alınan önlemler yerel toplulukların isteğine ya da enerjisine bırakılmış olduğu sürece salgının insan ve mallarla taşınmasına yetecek boşluklar her zaman vardı. Tüccarlar, insanların ve malların hareketlerine konacak yasakların ticareti azaltacağını hatta yok edeceğini söyleyerek önlemlere karşı çıkıyorlardı (Flinn, 1987: 27). Feodal Beyler, salgının yaratmış olduğu toplu ölümler nedeniyle uğramış oldukları işgücü ve üretim kayıplarını, topraklarından geçecek ya da sığınacak olan emeğe uygulayacakları angaryalar ile emtia hareketlerinden alacakları vergiler ile gidermeyi düşünüyörlerdi.

Feodal düzenin dayanmış olduğu mutlak mülkiyet ve kan bağı esası, zenginliği, aristokrasi denilen dar bir yönetsel örüntülerde merkezileştirmişti. Vebanın ölümcül soluğu zenginlere, dolaysız olarak yönetsel aygıtın temsilcilerine fazlaca sokulmuyordu. Veba salgınının sonuçları sınıfsal bir görünüm sergiliyordu. Avrupalılar, veba ile birkaç yıl geçirdikten sonra salgının zenginlerden çok yoksulları tercih ettiğini fark ettiler. Kötü beslenen yoksul halk, mikroba hiçbir direnç gösteremiyordu. Farelerin kaynadığı toprak evlerde yaşıyorlardı ve vebadan kaçacak maddi güce sahip değillerdi. Zenginler ise, içinde farenin barınma ihtimalinin daha az olduğu taştan evlerde yaşıyorlardı (Kohn, 2008: 344). Zenginler için vebadan korunmak, ülkeyi terk etmektir. Erken bir ölümden kurtulmak için şehir dışında villalar satın aldılar ve boşalttıkları kent evlerine dönmeden önce konutlarını sülfürle dezenfekte edecek tütsücüler tuttular. Evler ilaçlandıktan sonra birkaç haftalığına eve yoksul bir kadın yerleştiriliyor, kadının ölmesi halinde evin sahibi kır evinde oturmaya devam ediyordu (Nikiforuk, 1991: 81).

Veba salgınının genel düzeni tehdit ettiği anlaşılınca daha etkin tedbirler alınmasının gerekliliği ortaya çıktı. Veba salgınına önlemek amacıyla yürürlüğe konulan tedbirler giderek kalıcı bir hal aldı. Toplum alışkanlıklarını ve yaşama biçimlerini değiştiriyordu. Avrupa'da hijyenin önemi keş-

fedilmişti. Temizlik, çevrenin korunması ve artık süreklilik arz edecek olan karantina uygulamaları gibi etkin tedbirler, bir kamu hizmeti olarak özellikle yerel yönetimlerin temel görev ve sorumluluk alanlarına dâhil oldular. Genelde yerel yönetim sorumlularından oluşan bir zümre salgına çareler üretmeye çalışıyordu. Bunlara bazen kilise de destek oluyordu (Çıpa, 1995: 20). Yerel yetkililer yayınladıkları genelgelerle salgının önüne geçmeye çalıştılar ve pazar alanları her akşam temizlenmeye başlandı, içinde et ve balık bulunan tablalar fırçalandı, pazar yerinin etrafına çöp atmak yasaklandı ve belediye tarafından işletilen hamamlar açıldı (Atabek, 1977: 36-37). 1350 yılında, Paris sokaklarında domuzların dolaşması yasaklandı, 1356 yılında ilk kanalizasyon yapıldı ancak çöplerin sokağa ya da Seine nehrine atılmasını önlemek için XVI. yüzyıla kadar tüzükler çıkarılmaya devam etti (Tanilli, 1986: 492). Karantina, bugünkü anlamda ilk kez 1377 yılında Adriyatik kıyısındaki Ragusa şehrinde uygulanmaya başlandı. Doğu'dan gelen bütün gemiler bu iş için ayrılmış limanlarda tecrit edildi. Yolcular ve gemiciler kırk gün boyunca bu limanlarda alıkonuyor, karaya çıkmalarına izin verilmiyordu (Atabek, 1977: 68).

Ticaret ve buna bağlı olarak nakliyatın genel kuralları ve işleyişi önemli değişikliklere uğradı. Gemilerin "quaranti giorni" (kırk gün) boyunca alıkonması geleneği kısa sürede Avrupa denizciliğinin standart uygulamaları arasında yerini aldı. Milano'da yetkililer, hastaları açlıktan ya da vebadan ölsünler diye evlerine hapsedtiler ya da vebaya yakalanmış olanları şehir dışına sürdüler. Birçok Avrupa şehri, Milano ve Venedik örneklerini benimsedi ve insanları bulaşıcı illetlerden korumak için bir veba bürokratları sınıfı yarattı. Bu salgın hastalık savaşçıları arasında belediye hekimleri, ölü kaldırıncılar, mezar kazıncılar, ev bekçileri ve tüt-sücüler bulunuyordu. İlk halk sağlığı yetkilileri, ticareti yasaklama, hastaları tecrit etme, ölüleri gömme, evleri ilaçlama, özel mülkleri yakma, fuarları ve sokakları kapatma, işbirliği yapmayanları tutuklama yetkileriyle donanmışlardı (Nikiforuk, 1991: 85).

Ortaçağda tıp bağımsız bir bilim dalı değildi ve doğa felsefenin alt bir zanaati olarak görülüyordu. Hekim kavramı bağımsız bir mesleki formas-

yonu karşılık gelmiyordu. Hekim vasıflı kişiler ancak zenginlerin ulaşabileceği bilgiler olarak kabul ediliyordu. Veba salgınlarının yıkıcı etkileri bir halk sağlığı kavramını gündeme getirmiştir. Salgın denetim altına alınacaksa bu ancak toplumsal tabanda gerçekleştirilebilirdi. Salgın hastalıklar tıbbın bir bilim olarak henüz yetersiz olduğunu gösterirken, halk sağlığı kavramının da temellerini attılar. Almanya ile İtalya'nın şehir devletlerinde tüccarlar ve soylular, sağlık heyetleri ve veba evleri kurdular; karantina uygulayıp vebanın ilerleyişini izlemek amacıyla ayrıntılı ölü kayıtları tuttular. Sağlık hizmetlerinin gelişmesi ve açılan kurumlar, hastalığın ilerlemesini Avrupa'da tamamen yok etmese de durdurdu (Nikiforuk, 1991: 85).

Veba, kent yönetiminin önceliklerini, dolayısıyla yönetim fonksiyonlarının alışılmış kalıplarını değiştirdi. Yeni örgütlenme modelleri ve toplumsal ilişki zeminleri oluştu. 1348'de Venedik, hastalık taşıyan gemileri, insanları ve malları bir adada tutmak üzere bir Üçler Komitesi atayarak bu politikaya öncülük etti. Karantina merkezlerinde hamallar yünlüleri güneşe yayıp havalandırdılar, tüylü hayvanları sirkeyle yıkadılar. Komite, bir günde yaklaşık 600 kişinin hastalıktan ölmesi üzerine karantina kurallarına uymayanlara ölüm cezası uygulamaya başladı. Maalesef, karantinanın mükemmel uygulanmadığı da görülmektedir. Venedik ve Cenova gibi bazı şehirlerde ancak nüfusun yarısı öldükten sonra karantina uygulanmaya başlamıştır (Kohn, 2008: 31).

Veba, kentlerde yeni yüzlerin ve yeni mekânların doğmasına yol açmıştır. Bu yeni yüz ve mekânların marjinalliği, veba ile mücadelenin getirmiş olduğu zorunluluklardan kaynaklanıyordu. Kentlerde görülen yabancılardan çoğu, bu zorunlulukların zoraki görevlileriydi. Bu yeni görevliler, vebanın kol gezdiği kentlerde korkusuzca geziniyorlardı. Zira bunlar, korkmak gibi, hayata dair herhangi bir beklentileri kalmamış olan kölelerdi. Veba savaşçılarının en korkusuzları mezar kazıcıları. Köle kalyonlarından toplanan bu kişiler sokaklarda doluyor, ölüleri kaldırıp gömüyorlardı. Kimseyle konuşmuyor, şehrin ayrı bir bölümünde yaşıyor ve yaptıkları işin niteliğinden ötürü yığınlar halinde ölüyorlardı. Sık sık zenginleri soyuyor, rüşvet almazlarsa ölümlere hurda eşya muamelesi yapı-

yor ve işlerini hızlandırmak için hastaların boğazını kesiyorlardı. Cesetlerin vebalı elbiselerini çıkartıp üzerlerine geçirme alışkanlıkları diğer sağlık yetkililerini rahatsız ediyordu (Nikiforuk, 1991: 86).

Veba, kentleri hayalet kasabalara çevirirken toplumsal hayat bütün yönleri ile tamamen ortadan kalkmıştı. Ölümü bekleyen geniş kent kesimleri, ölümü beklerlerken dahi kendilerini garip bir mücadelenin içerisinde buluyorlardı. Vebadan korunmak ve salgını kontrol altına almak amacıyla yürürlüğe konulmuş bulunan tedbirler, vebadan ölmekten daha beterdi. Yoksullar, ayak bileklerine ziller takıp ölüleri ve hastaları veba evlerine taşıyan ölü kaldırıcılarla da mücadele etmek zorundaydı. Bunları, üzerlerinde kızıl haç işareti bulunan beyaz elbiseli tütsücüler izliyordu. Ölülerin evini sülfürle dezenfekte ediyorlardı ve üzerinde veba mikrobu olması muhtemel her şeyi yakmakla görevliydi. Ancak en kötüsü veba evleriydi. Zenginler villalarına sığınırken, halktan hastalar, kalabalık hastanelerde yirmi ila seksen gün arasında değişen sürelerde tecrit altına alınıyorlardı. Bazı veba evleri, hastaları ve hastalığa yakalanmış olma ihtimali olanları farklı odalara yerleştiriyor, bazılarıysa hepsini aynı yere koyuyordu. Veba evlerinin birkaç battaniyesi ve çok az erzakı vardı. Hastalar soyuluyor ve zehirleniyorlardı. Yoksullar bu kurumlara yerleştirilmesinler diye hastalarını sakladılar ve ölülerini gizlice yaktılar. Birçok kadınsa tecavüz ya da benzer türde şiddete maruz kalmamak için intiharı seçti. Hastalığa karşı örülen bu duvarların adaletsizliğine rağmen, halk sağlığı programları tecrit edilmiş kasaba ve şehirlerde vebanın ilerleyişini durdurdu. Çöp toplama ve pazarlarda satılan etlerin denetlenmesini başlatanlar veba savaşçılarıydı. Gelişen halk sağlığı hizmetleri ve halk sağlığı kurumları hastalığı gerilettiler ama Avrupa'dan söküp atamadı (Nikiforuk, 1991: 88).

Avrupa'nın veba salgınlarından kurtulmasının ve salgınların bir daha tekrarlanmamasının önemli nedenlerinden birisi, mevcut yapı stoklarının iyileştirilmesi ve sağlıklı yeni yapı stoklarının üretilmiş olmasıdır. Veba Avrupa'da mimariyi ve yapılarda kullanılan teknikleri ve temel yapı malzemelerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Avrupa, vebadan kurtuluşunu bir

bakıma, evlerin yeniden planlanmasına borçluydu. Veba döneminde, yoksullar penceresiz kulübelerini kurutulmamış keresteyle yapıyor, damlarda saman kullanıyorlardı. Zeminde ise on yıllık saman yığınlarıyla karıştırılan toprak veya kil kullanılıyordu. Zengin evlerini yoksullarınkinden ayıran, kerestenin sağlamlığı ve bolca kullanılmasıydı. Ortaçağın saman tavanları, kara sıçanlar için iyi bir yuva, pireler için de aşağıdaki insanların üzerine toz gibi dökülecekleri bir zemin hazırlıyordu. Sıçanlar, tabandaki samanların, duvarları dolduran sazların ve tahıl çuvallarının içinde kolayca üriyordu (Ziegler, 1972, 34; Flinn, 1987: 26).

Salgının yayılmasına karşı kent otoriteleri cadde ve nehirlerin pislikten temizlenmesini emrediyorlardı. Ancak, pislik ile veba arasındaki bağın zayıf olmasından dolayı bu tür hijyenik tedbirler fayda vermemiştir. Bazı kış aylarında ise fare pirelerinin bir nevi kış uykusuna yatmasından dolayı hastalıkta bir gerileme görülmüştür (Kohn, 2008: 102).

Huberman Floransa'da insan aklının ve öngörüçlülüğünün mümkün kıldığı bütün tedbirlerin alındığını; şehrin temiz tutulduğunu, şüpheli insanların şehre sokulmadığını, sağlığın korunması için kent yönetimlerinin uzun uzadıya bildiriler yayımlandığını ifade etmektedir (Huberman, 2010: 61).

Floransa'da kent yönetimi tarafından düzenin sağlanması için bilge ve saygın insanlardan oluşan sekiz kişilik bir komisyon belirlenmişti. Bu komisyon kentte düzeni sağlama konusunda tam bir yetkiyle donatılmıştı. Bu komisyon caddelerde terk edilmiş ve çürümeye bırakılmış cesetlerin toplanmasına çalışıyordu ama maalesef vebayı durdurabilecek bir komisyon dünyada yoktu (Kohn, 2008: 126).

Kuzey Avrupa'da nüfusun ve tarımsal üretimin azalması kentleşmeyi de olumsuz bir şekilde etkilemişti. Bu dönemde son derecede az sayıda yeni yerleşim alanı kurulmuş, kentleşme olgusu bir duraklama dönemine girmişti. Almanya ve güney ülkeleriyle devam eden ticaret ise Bergen, Kopenhag, Malmö ve Kalmar gibi büyük liman kentlerinin işine yaramıştı (Clark, 2009: 35).

2.2. Sosyal Çöküntü, Boş İnançlar ve Yahudi Katliamı

Ortaçağ'da veba hastalığının nerden kaynaklandığı sorularına verilen cevaplar, Ortaçağ Avrupa'sının ekonomi politikğine ve genel ahlak normlarına uygundu. Vebanın gerçek nedenini kimse bilmesede Avrupalıların çoğu çıkış sebebinin ilahî olduğuna inanıyordu. Birçok aristokrat kilisenin görüşünü paylaşıyordu. Bu görüşe göre "Tanrı, insanların günahları için dünyayı cezalandırıyordu." Kilise, hastalığı yaygın ahlaksızlığa karşı Tanrı'nın gazabı olarak yorumlarken, aristokratlar, köylünün itaatsizliğinin hastalığa neden olduğunu söylüyorlardı (Atabek, 1977: 36). Yıldızların etkisini hastalık sebebi olarak görenlerin yanında, bu salgını günahlardan dolayı Tanrı'nın gönderdiği adil bir ceza olarak kabul edenler de bulunuyordu (Huberman, 2010: 61).

McNeill, vebanın yarattığı ilk şokun toplumsal yaşantıya etkisinin hedonizmden mistisizme uzanan bir yelpaze içinde çeşitlilik gösterdiğini belirtmektedir. Vebanın neden olduğu şiddetli sarsıntı nedeniyle Tanrı'nın gazabı ve insanların günahına karşılık bir bela olarak algılanması, bazı insanları hiç olmazsa son sınırsız yaşamaya yöneltirken, diğer bir kısmını da diğer uca, münzeviliğe itmişti (Çıpa, 1995: 20).

Avrupa'nın çoğu kentlerinde toplumsallaşan mutlak ölüm beklentisi, toplumsal değerler kümelerini şiddetli bir şekilde sarsmıştı. Hastalığın çok şiddetli olduğu Floransa'da da halkın bir kısmı hedonist isteklerin peşine takılmıştı. Bunlar hastalık kendilerine gelene kadar sınırsızca para harcayıp içki içiyorlardı. Becchini olarak adlandırılan bir grup insan ise krizden yararlanarak korkunç işler yapıyorlardı. Alt sınıf erkeklerden oluşan bu grup, diğer insanların yapamayacağı işleri yapıyorlar, salgından ölenleri uzağa taşıyorlar, diğer insanlara tecavüz ediyorlar, saldırıyorlar, hatta onları öldürüyorlardı. Belki de en kalpsizce yaptıkları şey, cesetleri uzaklaştırmak için ölü sahiplerinden rüşvet almalarıydı (Kohn, 2008: 126).

Göksel bir uyarı ve gazap olduğuna inanılan veba salgınları karşısında halk, Tanrı ile yakınlaşılacak vasıtalar arıyorlardı. Salgın karşısında çaresiz kalan halk; büyü, sihir ve efsunların yanı sıra azizlerden de yardım umuyordu. Avrupa'nın birçok şehrinde belediye hekimleri, ölü kal-

dırcılar, mezar kazıcılar, ev bekçileri ve tütsücülerden oluşan bir grup, salgın hastalıkla mücadele için ticareti yasaklama, hastaları tecrit etme, ölüleri gömme, evleri ilaçlama, sokak kapatma, işbirliği etmeyenleri tutuklama ve işkence etme ile özel mülkü yakma yetkisine sahiptiler. Fakat bu görevlerin çoğu yerine getirilemedi (Nikiforuk, 1991: 85).

Avrupa'da insanlar kiliselere akın ederken Afrika'da da insanlar ibadethanelere koşuyorlardı. Müslümanlar ellerinde Kur'an-ı Kerim, Yahudiler Tevrat, Hıristiyanlar ise İncil ile dua ediyorlar, kadın, erkek, çoluk, çocuk Tanrı'ya yakarıyorlardı (Dunn, 2008: 270).

Diğer taraftan Avrupa'da hâlen çok güçlü izleri bulunan pagan kültürünün yaklaşım tarzı ise daha farklıydı. Ortaçağın daha çok astrolog olan hekimleri ise yıldızlara bakarak Tanrı'nın takdiri kötü hava ve salgın yaratan buharların Mars ve Jüpiter'in yanlış dizilişinin bir sonucu olduğuna karar verdiler. Temkinli Floransalılar toplumdan ayrı yaşadılar ve yiyeceklerin en lezzetlisini yiyip şarapların en iyisini içtiler. Üyelerinin, dışındaki ölümlerden ve hastalardan bahsetmelerini, onlara ilişkin bir şey dinlemelerini yasakladılar. Kendilerini içkiye verdiler, şarkılar söylediler ve olan biteni hafife almanın en iyi ilaç olduğuna inandılar. Bazıları, ölen komşularının cesetlerini görmemeye çalıştılar ve bitkilerin beyni temizlediğine güvenerek çiçeklerle ve baharatlarla korunmakla yetindiler. Hayatta kalmaya azimli olanlar, kendileri dışında hiçbir şeye aldırmandan kaçtılar. Halka öğüt vermek ve hastalıktan kaçınmak amacıyla yazılan veba reçetelerinde, kan almak, müshil vermek, sirke içmek tavsiye ediliyordu. Bazı hekimler bübonları yarararak hastalığı tedavi etmeye çalışıyorlardı (Atabek, 1977: 67).

Tüm kıtayı kapsayan bir seyir olmasa da, Avrupalıların hepsi bu darbelerden dolayı tir tir titriyordu. Bu dehşetin son noktası, toplu çıldırma belirtileriydi. Yahudilerin toplu olarak katledilmesi, günah keçisi arayışının veya vebayı yaydıkları gerekçesiyle bazı insanların suçlanmasının ortak dışavurumuydu. Avrupa'nın ortak aklı, ortaçağın sonuna kadar bu felaketlerin neden olduğu yaraların izlerini taşıdı (Roberts, 2010: 202).

Veba Avrupa'da yayıldıkça, korku dolu insanlar öfkelerini Yahudileri yakarak çıkartmaya çalıştılar. Orta Çağ'da, birçok meslekte çalışmalarını

yasaklanmış olan Yahudiler, rehincilik, tefecilik gibi işler yapıyorlardı. Veba kurbanları, Yahudileri kuyu sularını zehirlemek ve havayı bozmakla suçladığında, borçlular ve yoksullar Yahudi'leri kitleler hâlinde öldürmeye başladılar. Yahudi katliamı 1348 yılının baharında Güney Fransa'da başladı. Strasbourg'ta 100.000, Mainz'da 12.000 Yahudi öldürüldü. Zürih'te yaşayan bütün Yahudiler şehirden kovuldu. Yahudilerin cesetleri şarap fıçılarında Ren nehrine atılıyor, diri diri yakılıyor veya evlerinin kapı ve pencereleri örülerek ölüme terk ediliyorlardı. 1351'de Orta Avrupa'da neredeyse hiç Yahudi kalmamıştı. Avrupalı Yahudilerin çoğu Rusya'ya ya da Polonya'ya kaçtı (Nikiforuk, 1991: 73). İbni Batuta'da, Afrika Müslümanları arasında, hastalığın nedeni olarak insanlığın günahları gösterilirken, Avrupa'da buna ilaveten Yahudilerin günah keçisi hâline geldiklerini belirtmektedir (Dunn, 2005: 272).

En azimli Yahudi düşmanları arasında *Flagellants* (kamçıcular) vardı. Bunlar genellikle elli ila üç yüz adamdan oluşurdu ve kasabaları dolaşarak kendilerini kamçılarıydı. Kilise ve meydanlarda birbirlerini zincirlerle ve kırbaçlarla döverek yaralarlar, kanlı gösterileri kalabalıkları kendinden geçirip çılgınlık attırırdı. Vebayı durduracak ve insanların zarar görmesini engelleyecek kutsal bir görevleri olduğuna inanan kamçıcular, Yahudileri hedef gösteriyor ve insanları Yahudileri yakmaya yönlendiriyorlardı (Ziegler, 1972: 35).

Ancak, Haç Kardeşliği de denen bu hareket, zamanla sınırlarını aşmaya başladı. Tarikat üyeleri, ölüleri dirilteceklerini ve dünya sona erdiğinde zenginlerin yoksullarla evlenmek zorunda bırakılacaklarını iddia etmeye başladılar. Kiliseyi ve ruhbanın otoritesini yıpratın bu iddialar karşısında, Papa IV. Clement 1349'da kamçıcuları yasa dışı ilan etti ve liderlerinin idam edilmesini emretti (Nikiforuk, 1991: 74). 1350'de tarikat ortadan kalkmıştı. İspanya'da da vebanın faturası kendilerine çıkartılan Yahudiler en büyük anti-Semitik tepkiyi Zalim Peter döneminde (1350-1369) üzerlerine çekmişlerdir (Williams, 2009: 90).

Kentteki su kuyularını zehirledikleri öne sürülerek Yahudiler ya sürgün edildiler, ya da yakılarak veya işkence ile ölüme gönderildiler. Kısa-

cası, salgından kurtulmak için ne yapacaklarını bilemeyen kadınlar ve erkekler panik içerisinde yaşayıp duruyorlardı (Kohn, 2008, 30).

2.3. Demografik Sonuçlar

Nüfusun yapısı ve yoğunluğu sayısal bir olaydan ziyade, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel bir olgular kümesine karşılık gelmektedir. 14. yüzyılın ilk çeyreğinde görülen büyük kıtlık, Kara Ölümle de birleşince Avrupa tarihinde inanılmaz bir nüfus kaybı yaşanmıştır. 1315'ten 1317'ye kadar Avrupa'nın tümünü viraneye çeviren korkunç kıtlık, öncekilerin hepsinden daha çok yıkıma yol açmıştır. Ypres'e ilişkin olarak günümüze kadar gelmiş olan bilgiler bunun kapsamını kestirmemize olanak vermektedir. 1316 yılının mayıs ayı başından ekim ayı ortalarına kadar kent yönetimi 2794 cesedin gömülmesi için emir vermiştir. Kentin sakinlerinin muhtemelen 20.000'i aşmadığı gerçeği dikkate alınrsa, bu muazzam bir sayıdır. Otuz yıl sonra yeni ve çok daha korkunç bir felâket Kara Ölüm, birinci darbeden henüz daha tam kurtulmamış olan bir dünyanın üzerine birdenbire çöktü. Tarihte sözü edilen bütün salgınlardan tartışmasız daha korkunçtu. 1347'den 1350'ye kadar, Avrupa'nın nüfusunun muhtemelen üçte birini kırdığı tahmin edilmektedir. Ve bunu, etkileri daha sonra ele alınacak olan ve uzun süren bir yüksek fiyat dönemi izledi. Örneğin, fiyatları düşürmek endişesiyle ücretleri düzenleyen Fransa'daki 1351 tarihli *Kraliyet Emirnamesi* ile İngiltere'de 1350 tarihli *İşçi Nizamnamesinin* ortaya çıkışı bu nedene bağlıdır (Pirenne, 2012: 216).

Papa IV. Clement'in ölü sayıcılarının tahminlerine göre, 1348-1351 yılları arasında Kara Ölüm 23.840.000 insanı, Avrupa nüfusunun 1/3'ünü ortadan kaldırdı. Fransa nüfusunun yarısı, İngiltere nüfusunun üçte biri vebadan öldü. 1348-1350 yılları arasında İtalya nüfusunun % 60'ı öldü. Paris'te 50.000, Londra'da 100.000, Floransa'da 80.000 kişi hayatını kaybetti. Fransa'da Albi'de nüfusun yarıdan fazlası, Montpellier'de %80'inden fazlası ölmüştü (Clark, 2009: 35).

Marsilya'da, bir ayda 56.000 kişi öldü. Bu kadar çok ölüye şehir mezarlıklarında yer bulunamadı. Üst üste yığılan cesetlerden yayılan koku,

yerel yetkilileri şehir dışında yeni mezarlıklar açmaya zorladı. Birçok şehirde işçiler, ölümlere yetişecek kadar hızlı çukur kazamıyordu. Bazı çukurlara 15.000 ceset yığılmıştı. Yoksul ölümler on metre derinliğinde isimsiz çukurlara gömülüyordu. Nüfusu korumak için, 1348 yılında Venedik kentine dışarıdan gelenlere yurttaşlık verildi, Köln'de 21.000 kişinin ölümünün ardından 4000 düğün yapıldı (Braudel, 1993: 54). Veba 1362 ve 1369'da yeniden ortaya çıktı. Nüfusu 1330'da 120 bin olan Floransa şehri, sekiz veba salgınından sonra 1427'de 37 bin kişinin yaşadığı bir şehir haline geldi. Ekim ve hasat yapılamaması nedeniyle oluşan kıtlık ölü sayısını arttırdı ve Avrupa, 13. yüzyıldaki nüfusuna tekrar 16. yüzyılda ulaştı (Nikiforuk, 1991: 77).

Avrupa'da bu denli nüfus kaybına neden olan tek olay Kara Ölüm değildi. Salgından önce 1315'te yaşanan büyük kıtlık da önemli ölçüde nüfus kaybına sebep olmuştu (Hohenberg ve Lees, 1996: 120).

Bu dönemde Afrika'da ölenlerin sayısı da Avrupa'da ölenlerden daha az değildi. Kahire'de vebadan önce 500.000 olan nüfus, vebadan sonra 200.000'e kadar düşmüştü. Şam'da ise 80.000'den 50.000'e gerilemişti. Afrika kentlerinde de gündelik hayat unutulmuş, halk durmadan salgından ölenlerin cenaze işleriyle uğraşır olmuştu. Kefen malzemeleri tükenmiş, mezar kazıcılar fahiş fiyatlar istemeye başlamıştı. İmam ve müezzinlerin tamamen ölmesiyle camiler kapanmaya başlamıştı (Dunn, 2005: 272).

2.4. Ekonomik Sonuçları ve Feodalizme Etkisi

Vebaranın ölümcül sonuçları bireysel ve sosyal hayata yapmış olduğu ağır tahribat ile sınırlı kalmamış, siyasal olanı belirleyen ekonomi politikası derinden etkilemiştir. Ekonomik ve siyasal hayat önemli olgusal değişikliklere uğramıştır. Veba, Ortaçağ toplumunda yaşamı her yönden değiştirdi. Alaşağı edilen ilk kurum feodalizm oldu. Köylülerin toplu ölümleri emek kıtlığına yol açtı ve işsizliğe son verdi. Korkuya kapılan toprak sahipleri ücretleri iki katına çıkardılar. Topraklarını böldüler ve daha önce ömür boyu emeğine sahip olduklarını düşündükleri insanlara kiradılar. Köylüler, daha iyi çalışma koşulları için seslerini yükseltmeye

başladılar (Huberman, 1976: 65-67, 86-87). Veba sonrası emek pazarı, köylüler ile toprak sahipleri arasındaki geleneksel saygı bağı kopardı. Nüfusun azalması, Avrupalı tüccarları dünyanın başka yerlerinde yeni müşteriler aramaya itti. Kıtanın azalan nüfusu ve dağılan pazarları, bu girişimcileri yeni pazarlar ve tüketiciler bulmaya yöneltti.

İş gücü feodal bağımlılığından kurtularak pazarlık yapabilecek bir konuma yükseldi. Bir emek piyasası oluşmaya başladı. Bazı iş kollarında çalışan işçi sayısının azalması ve sanayi mallarına talebin artması, saatlere ve programlara yepyeni bir önem kazandı. Veba sonucu, Brandenburg'da hayatta kalan işçilerin maaşları öylesine yüksekti ki haftada iki gün çalışarak geçinebiliyorlardı. Bazı Hollanda kasabalarında ise tekstil işçilerinin sayısı o kadar azdı ki kendi çalışma saatlerini kendileri belirliyorlardı (Nikiforuk, 1991: 79). İşçi ücretlerinin artışının yanında kilisede de yozlaşma artmıştı. Aile fertlerinin ölmesiyle birlikte, aile yapısı da bozulmaya başlamıştı (Kohn, 2008: 103).

Toprağa bağlı ekonomik faaliyetlerin sınırları ve tarzları değişti. Mutlak toprak mülkiyetine dayalı zenginlik yaratan tarımsal faaliyetlerin sonucu olan değer sahipliğinin yönü ve mahiyeti değişti. Kırsal alanda ise toprağı işleyenlerin yok olması, dramatik sonuçlara yol açtı. Daha az köylü, daha çok ot ve daha çok ot yiyen demektir. Başiboş sığırlar ve koyunlar hızla çoğaldılar. Köylüler memnundu zira toprağın aksine, hayvanlar daha az bakım istiyor, ciddi bir gelir sağlıyordu; ayrıca yemek de oluyordu (Nikiforuk, 1991: 79).

İnsan faaliyetlerinin anormal sonuçlar üretmesinden en çok etkilenen şüphesiz doğal dengedir. Vebanın yol açtığı insan faaliyetlerinin sekteye uğraması, doğanın kendi ritmine geri dönmesini sağlamıştır. Veba öncesi feodal üretim biçiminin yoğunlaşma süreci çevreyle ilgili sınırlarına dayanmıştı (Flinn, 1987: 25). Kara Ölüm, Avrupa'nın harap edilmiş ormanlarına kendilerini toparlama fırsatı verdi. Avrupalılar, 1200 yılına dek o kadar çok ormanı yok etmişlerdi ki kıta neredeyse çöle dönmüştü. 1300'lerde ise odun kıtlığı öyle ciddi bir boyuta erişmişti ki ağaç kesmek

ölümle cezalandırılır olmuştur. Veba ile birlikte ağaçlar tarla ve otlakları yeniden doldurmuş, toprak dinlenip iyileşmişti.

Veba tarım dışı ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü kentlerin hayat akışını kökünden değiştirmiş, kentlerin varlığının tarımsal faaliyetlere bağımlı olduğu anlaşılmış, veba uğramayan kentler dahi vebanın sosyal ve ekonomik alanlarda göstermiş olduğu yıkıcı etkilerini derinden hissetmişlerdir. Floransa'da mağaza ve fabrikalar kapanmış, fiyatlar artmaya başlamıştı. Bazı doktorlar ise muayene karşılığında çok aşırı bir ücret istiyorlardı. Bu yüzden, birçok Floransalı veba gelmeden önce yetersiz beslenmeden ölmeye başlamıştı. Bundan dolayı, Kara Ölümün en feci yüzünü Floransa'da gösterdiği kabul edilmektedir (Kohn, 2008: 126). Demografik daralma bir açıdan gıda maddelerine olan talebi de azaltmış, kiralari ve fiyatları aşağıya çekmişti. Bu durum, bazı lüks malların fiyatını arttırırken yerel ve bölgesel ticaret hacmini zayıflatmıştı (Clark, 2009: 34).

Vebanın sosyal hayatta yapmış olduğu tahribat dolaysızdı. Kıtliktan sonra vebanın toplumu sarsmasıyla birlikte toplumsal huzur son derece bozulmuştu. İnsanların yaşamında bu boyuttaki sapmalar ve felaketlerin, beraberinde yeni ve daha şiddetli toplumsal çatışmaları getirmesi hiç şaşırtıcı değildir. Bütün Avrupa'da, 14. ve 15. yüzyılda köylü isyanları görüldü. Özellikle, Fransa'da 1358'de otuz binden fazla insanın ölümüne yol açan köylü isyanıyla İngiltere'de 1381'de köylülerin kısa bir süre Londra'yı ele geçirdiği isyan, unutulmayacak olaylardır. İsyancıların temelinde çoğunlukla, senyörlerin zorunluluktan dolayı artan talepleriyle kraliyetin vergi memurlarının yeni talepleri yatıyordu. Bu talepler kıtlık, veba ve savaşla birleştiğinde, zaten acınacak durumda olan bir var oluşu katlanılmaz hâle getiriyordu. 1381'de ayaklanan İngiliz köylüleri, "biz İsa'nın suretinde birer insan olarak yaratıldık ama siz bize vahşi hayvanlar gibi davranıyorsunuz" diye yakınıyordu. Kendi uygarlıklarının Hıristiyan değerlerine başvurmaları çok önemlidir. Ortaçağ köylülerinin talepleri genellikle açık ve etkili biçimde ifade edilse de, bu isyanlardan sosyalizmin doğmakta olduğunu düşünmek anakronizme düşmek olur (Roberts, 2010: 203).

Huberman'a göre, köylülerin ve serflerin özgürleşmesinde Kara Ölümün etkisi çok fazlaydı. Salgının toprağa bir zararı dokunmamıştı ama toprağın ancak üretkenliği oranında bir değeri vardı ve üretkenleştirmek için gerekli olan etmen de emektir. Emek azaldıkça, görece talep de yükseldi. Köylünün emeği hiçbir zaman olmadığı kadar değerliydi şimdi. Serflerin angaryalarını para yükümlülüğüne çevirmeyi kabul etmeyen lordlar, şimdi büsbütün eski ilişkileri olduğu gibi sürdürmekten yanaydılar. Angarya hizmetlerinden vazgeçip karşılığında serflerinden nakdî rant alan lordlar ise, şimdi, gündelik işçi ücretlerinin yükseldiği, onun için bu nakdî rantların eskisinden daha az emek satın aldığı görüyorlardı. Ücretli emek fiyatı Kara Ölüm öncesine göre yüzde elli fırlamıştı. Bu demektir ki, eskiden aldığı rantla otuz işçi çalıştıran lord, şimdi yirmi işçi çalıştırabilecekti. Kara Ölümden önceki alışılmış ücretlerden fazlasını ödeyen lordlara ve fazlasını isteyen ırgatlara, koyun ve domuz çobanlarına cezalar biçen fermanlar boşuna okundu durdu. O dönemin hükümet yasaları iktisadî güçlerin ilerleyişini durduramıyordu (Huberman, 2010: 60-62).

Toprağın lordlarıyla toprağın işçileri arasında bir çatışma çıkacaktı. Bu işçiler özgürlüğün tadını almıştı, fazlasını istiyorlardı. Geçmişte, baskıların doğurduğu nefret şiddetli serf isyanlarına yol açmıştı. Ama bunlar ömürsüz mahallî ayaklanmalardı, şiddetliydi ama bastırılması kolay olmuştu. On dördüncü yüzyılın köylü isyanları bunlara benzemezdi. Emek azlığı tarım işçilerinin durumunu güçlendirmiş, bu gücü kendilerine de sezdirmişti. Bütün Batı Avrupa'yı saran art arda isyanlarla köylüler bu gücü başka türlü elde edemedikleri -ya da elde tutamadıkları- tavizleri zorla almaya teşebbüs ederek kullandılar (Huberman, 2010: 60-62).

Para ekonomisinin gelişimi özellikle işgücü arzı ve talebi üzerinde önemli değişimlere neden olmuştur. Daha çok karşılıklı yükümlülük ve mübadele sistemine göre çalışan ekonomik faaliyetler, bu defa para emisyonunun artışı ile birlikte derinlik ve çeşitlilik kazanmaya başladı. İngiliz köylülerinin durumu, on üçüncü yüzyıl boyunca bedensel hizmetin yerini artan oranda parasal rantın almasıyla düzenli olarak iyileşmiş-

ti. Ancak bütün manorlarda serfliğin bariz kalıntıları az ya da çok varlığını sürdürüyordu ve Kara Ölümü izleyen fiyat ve ücret artışları durumlarını daha da iyileştirdiği için, serflik kalıntıları onlara daha da dayanılmaz geliyordu. Bunların ayaklanmasına resimleri ve çalışma yükümlülüğünü artırma girişiminde bulunan toprak sahiplerince yol açıldığının kanıtlanacak bir yanı yoktur. Bu daha çok, manor sisteminin arta kalanlarını halkın yararına olarak söküp atma girişimidir. Muhtemelen Lollardların mistisizmi de bunların kafalarında ayrıca, “Âdem'in kazdığı, Havva'nın dokuduğu” dönemde var olmayan “efendilere” karşı bir nefret uyanmasına yol açmış olabilir (Pirenne, 2012: 221).

Tarihte görülen her felaket, sağladığı olağanüstü avantajları ile de anılmak durumundadır. Bu iyimser bir bakış açısının ürünü olmaktan öte, ortaya çıkardığı yeni durum ve değişimlerin önemli etkilerinin yüzyıllar boyunca canlı kalması ile açıklanabilir. Bu kadar büyük boyutta bir demografik felaket, paradoksal biçimde bazı insanların hayatını kolaylaştırdı. Bunun hemen görülen açık sonuçlarından biri, bazı yerlerde işgücünde ciddi biçimde yetersizlik olmasıydı. Sürekli biçimde yeterince iş bulamayan işçilerin oluşturduğu havuzun aşırı derecede kuruması ve İngiltere'de reel ücretlerin artması bunun örneğidir. 14. yüzyılda yaşanan felaketlerin kısa vadeli etkileri atlatıldıktan sonra, yoksulların yaşam standardı hafifçe yükselmiş bile olabilirdi; çünkü nüfus azalması nedeniyle pazar daralınca tahıl fiyatları düşmüştü. İşgücü eksikliğinden dolayı kırsal alanda bile paraya dayalı ekonomiye geçme eğilimi hızlanmıştı. 16. yüzyılda, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa'da serf işgücü ve köle statüsü büyük oranda gerilemişti. Ücretli işgücü üç yüzyıl öncesine göre çok daha yaygın hâle gelmişti. Bu durum malikâneye dayalı yapı ve etrafında kümelenen ilişkileri zayıflattı. Derebeyleri 14. yüzyılda ayrıca kira gelirlerinin büyük oranda düşmesiyle karşı karşıya kaldı. Önceki iki yüzyıl boyunca, durumu iyi olanlar pahalı zevkler ve alışkanlıklar edinmişti. Oysa şimdi, arazi sahiplerinin daha da zenginleşmesi birdenbire durmuştu. Bazı derebeyleri bu duruma uyum sağladı. Örneğin bazıları, yoğun emek gerektiren tarımdan az emek gerektiren ko-

yun yetiştiriciliğine dönmüştü. Diğer yerlerdeyse, verimsiz toprakları olan arazi sahipleri ekim yapmaktan vazgeçmişti (Roberts, 2010: 203).

Zorunluluklardan dolayı ekonomik faaliyetlerdeki değişimin yönü yeni dinamiklerin oluşumuna, dolayısıyla yeni sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. İngiltere'de ortaya çıkan sanayi devrimi, İngiltere'nin dokumacılıktaki merkezî konumunun devamı endişesinden doğmuştur. İngiltere'nin dokumacılıktaki merkezî konumuna sahip olması, daha çok vebanın boş bıraktığı tarımsal alanlarda öteden beri var olan koyun yetiştiriciliğinin bu defa asli bir faaliyet hâline gelmiş olmasından kaynaklanmıştır.

Veba salgını Avrupa'da görülen güç savaşlarını ve siyasal etkinlik çabalarını etkilemiştir. Güç ve siyasal etkinlik çabalarının en önemli dayanağı olan askeri kapasite, veba salgınları nedeniyle önemli zaafırlara uğramıştır. Vebadan Avrupa orduları da çok etkilenmişti. Kara Ölüm, Yüz Yıl Savaşlarını tekrar gündeme getirmiş hem İngiltere hem de Fransa barış anlaşmasını üç kez yenilemek durumunda kalmıştı (Kohn, 2008: 35). Avrupa orduları arasında vebadan en çok etkilenenin İskoç ordusu olduğu söylenmektedir. İngilizlere karşı iyi bir galibiyet kazanmayı bekleyen İskoç ordusunda bir anda 5000 askerin ölmesiyle İskoçların zafer ümitleri de boşa çıkmış oldu (Kohn, 2008: 344).

Veba salgını büyük çaplı olsa da salt sıradan ölümler, felaket zincirleri oluşturmamıştır. Bütün bu ve benzeri ekonomik ve sosyal sonuçlardan dolayı birçok tarihye göre Kara Ölüm Orta Çağın sonunu hazırlamış ve modern çağın başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir. Bu yıkım Avrupa'da toplumsal yapının yeniden düzenlenmesine neden olmuş, toprak sahibi/köylü ve kiracı/işçi gibi aktörler etrafında toprak sahipliği konusunun yeniden sistematize edilmesini sağlamıştır. Ayrıca, bu doğrultuda sermaye/emek ilişkisi tekrar gözden geçirilmiştir (Kohn, 2008: 32).

2.5. Kiliseye Etkisi

Veba salgını Kiliseyi iki açıdan etkilemiştir. Birincisi; veba salgınlarında çok sayıda Kilise mensubu hayatını kaybetmiş, bilgiyi denetleyen ve tem-

sil eden önemli bir kalifiye unsur, sosyal, siyasal ve kültürel hayattan çekilmek durumunda kalmıştır. Bu durum Kilise harici kalifiye unsurların yönetsel aygıtlara dâhil olmasına ve yönetimlerin giderek seküler bir hal almasına ön ayak olmuştur. İkincisi; bütün toplumsal hayata hâkim olan Kilise, veba salgınını önleme konusunda açık bir acze düşünce önemli bir itibar kaybına uğramıştır. Bu itibar kaybı, düşünsel boyutta din ve dünya işlerinin yürütülmesi konusunda Kilisenin yerini merkeze alan teolojik ve siyasal derin tartışmalara kapı aralamıştır.

Veba, kayda değer sayıda din adamını da etkilemiştir. Hastaların çağrısına cevap veren din adamları da hastalığa yakalanmış, veba mikrobu kiliselerdeki fare ve pireler arasına yerleşince, çok sayıda rahip ve rahibeyi öldürmüştür. Almanya'da din adamlarının üçte biri, İngiltere'de ise yarısı salgına yenik düşmüştür. Bu kadar çok din adamının ölümü, Latincenin Avrupa'daki egemenliğine son vermiştir (Pirenne, 2011: 169-171). Bu dili konuşan din adamlarının azalması karşısında kilise, kadrolarını yaygın dillerde konuşup yazabilenlerle doldurmak zorunda kaldı. Mahkemelerde, kiliselerde ve üniversitelerde yerel diller hâkim oldu. Küçük bir grubun tekelinde olan öğrenim, sıradan insanlara ulaştı.

Bilgiyi üreten, denetleyen ve tekelleştiren Kilise, Kara Ölüm karşısında çaresizdi. Kilisenin bu çaresizliğine, sahip olduğu yetişmiş personel kaybı da eklenince, yıldızları adeta döküldü. Veba, kilisenin otoritesini de zayıflattı. Müminler hastalık karşısında rahiplerin aciz kaldığını gördüler. Papazlar, ölüleri gömmeyi ve günah çıkartmayı reddettiler. Vebadan kaçıp kiliselerini terk ettiler ve çıkarlarının peşine düştüler. Bu süreçte dinsel görevler terk edildi; kiliseler açtı ancak günah çıkarma yapılmıyordu. Bu yüzden, birçok Hıristiyan kilisenin bayağılaştığına karar verdi. Ölen ya da kaçan din adamlarının yerini alanların çoğu ne güvenilir ne de kutsaldı. Binlerce yetersiz din adamı kendilerini bir anda yetkili mevkilerde buldular. Din adamları arasındaki bu yozlaşma, kilisenin Avrupa'daki itibarını kaybetmesine neden oldu. İnsanların hayal kırıklığı da Reform'la sonuçlanan hoşnutsuzlukla kendini gösterdi. Vebanın öldürme becerisi, işe yaramaz ve güçsüz kilisenin aracılığı olmak-

sızın Tanrı'yla doğrudan konuşma biçiminde bir devrim gerçekleştirdi. Martin Luther bu fikri savunurken, Katolik karşıtlarının tersine, vebanın kimseyi ayırmadığını vurguladı (Nikiforuk, 1991: 83).

Veba salgınlarını önleme konusunda feodal güç dağınıklığının açık başarısızlığı karşısında merkezî otoritelerin baskın başarısı, Kilisenin siyasal hiyerarşiyi belirlemedeki etkinliğini zayıflattı. Feodalitenin başatlığını kaybetmesi, Papanın da siyasal etkisini kaybetmesini beraberinde getirdi; ruhani ve dünyevi iktidarların ayrılığı ilkesini ve dünyevi iktidarın imparatora ait olduğu düşüncesini ortaya çıkardı. Sınır ve gümrük denetimlerinin, salgının yayılmasını engelleyici etkenler oldukları göz önüne alınarak uluslaşma ve merkezi yönetim çağı aydınları tarafından tartışılmaktaydı (le-Goff, 1957: 184-187). Kara Ölüm ve Yüzyıl savaşları ortamında senyör-kilise ittifakı, engizisyonun şiddetlenmesini gündeme getirdi. Bu ittifakın karşısında olan her şeyi cezalandırma yoluna gidildi ve cadı avlarına başlandı. Kilise, en bilinen simgesel ifadesini VIII. Henry'de bulacak olan bu süreç içerisinde gücünü yitirecek ve parçalanacaktı (Nikiforuk, 1991: 83). VIII. Henry İngiltere'yi Roma Katolik Kilisesinden ayırarak ve ulusal denilebilecek Anglikan Kilisesi'ni kurmuştu. Bu büyük bir siyasal kopuştu.

Vebanın etkilediği tek meslek grubu din adamları değildi. Hekimler de hızla itibarlarını yitirdiler. Dürüst bir hekimin önerebileceği tek reçete "*Fugo cito, vade longe, rede tarde*" yani çabuk kaç, uzağa git, hemen dönme idi. Hekimler, hastalık kapma korkusuyla sivri gagalı maskeler takıyorlar veya hastalara bakmaya gitmiyorlardı. Bazı hekimler ise hastalarına bir işe yaramayan uzun dualar, muskalar, baharatlar ve kan akıtma şeklinde veba reçeteleri dağıttılar. Hastalarını tedavi ederken hayatlarını da kaybettiler (Garrison, 1929: 188).

Sonuç

Ortaçağ boyunca Avrupa'da insanlar bulaşıcı hastalıkların oluşturduğu salgınlarla mücadele ettiler. Salgınlar, nüfus kaybı ile birlikte ekonomik

ve sosyal açıdan toplumda büyük bir tahribata neden olurken; bulaşıcılık ve bulaşıcılığın önlenmesi fikrinin gelişmesi, toplum sağlığı alanında yeni politikaların oluşturulması ve bakım hizmetleri veren kurumların açılması gibi noktalarda koruyucu sağlık hizmetlerinin gelişmesine yönelik atılan adımlara ön ayak oldu. Bunun yanında, insanlar artık rahiplere güvenmemeye ve daha geç evlenmeye başladılar. Evli çiftlerin sorun ve emek gücünün devamlılığını koruma endişeleri ile fazla çocuk sahibi olma isteği arttı, üçünün mikroplarca öldürüleceğini bildiklerinden dolayı ortalama beş çocuk yaptılar.

Avrupa'nın bu çağdaki durumu, etkisini 18. yüzyıla kadar sürdürecektir olan ekonomik ve sosyal duraksamalara yol açtı. 60 milyonluk bir nüfus azalması, Avrupa nüfus artışının 150-200 yıl süreyle duraklamasına neden oldu. Bazı araştırmacılar, veba olmasaydı, Avrupa nüfus artışının dört yüzyıl önce başlayacağını ve belki de açlığın nüfus artışının önlenmesinde vebanın yerini alacağını iddia etmiş olsalar da sonuçta bu rolü üstlenen veba olmuştur.

Hastalığın engellenmesi amacıyla kısıtlanan, zaman zaman yasaklanan insan ve mal hareketleri sonucunda ticaret tümüyle durma noktasına gelince, Avrupalı tüccarlar dünyanın başka yerlerinde yeni müşteriler aramaya yöneldiler. Yeni pazarlar ve tüketiciler peşindeki bu ekonomik arayışa katlanan diğer ülkeler daha sonra buna emperyalizm adını vereceklerdir.

Veba, ulusal sınırların oluşmasını ve salgınlara karşı korunmada merkezî ve disiplinli önlemler alınmasını sağladı, koruyucu sağlık düşüncesinin ve bu konuda verilecek hizmetlerin yapılmasına da öncülük etti. Zorla uygulanan sağlık önlemleri, hastaların tecrit edilmesi ve karantina örgütlerinin kurulması 14. yüzyılda veba salgınları ile başladı. Hastalıkla mücadele için toplumsal tedbirlerin önemi bu sayede fark edilerek bu konularda düzenlemeler yapıldı. Avrupa'da ekonomik ve sosyal hayatın tümüyle duraklamasına yol açan veba, en önemli olumlu katkısını başta tıp bilimi olmak üzere, canlılarla ilgilenen bilimlerin gelişmesine yaptı.

Hızla yayılan veba, hastalardan ya da hasta olmasından kuşkulanılan kişilerden en kısa zamanda uzaklaşılmasını zorunlu kılarken, vebalı yerleşim birimleri tecrit, hatta yok edildiler. Sağ kalan hasta yakınlarının, din adamlarının, hekimlerin hastalardan kaçmalarının ahlaki değerlerde yarattığı değişiklikler, yerleşik kuralların ve o zamana kadar toplumda saygın bir yeri olan kurumların itibarını sarsarak önemli sosyal etkiler doğurdu.

Salgınlar, insanların doğa konusundaki düşüncesini de değiştirdi. Bir zamanlar saygı duyulan doğa, artık korkulan ve mücadele edilmesi gereken bir düşmandı. Bilim adamları, hekimler, ekonomistler ve kâşifler yüzyıllardır kendilerini, insanlığın gelişmesini engelleyecek doğal güçleri yok etmeye ya da zayıflatmaya adanmışlardı. İnsan soyu demiryolları, baryajlar, motorlar, antibiyotikler ve atom bombaları vasıtasıyla doğayla savaştı. Bugün, doğaya karşı bu savaşı veren insanlar, nükleer kış, küresel ısınma ve çevre kirliliği gibi tehditlerle yüzleşmek zorunda. Ancak, bizi bu karanlık günlere getiren modern düşüncenin tohumları, 1348 yılının kıtlık ve hastalık günlerinde fareler ve pirelerle atılmıştı. Böylece, insan faaliyetlerinin anormal durumlar yaratmadaki becerisi bir daha kendisini göstermiş oldu.

KAYNAKÇA

- Arda, Berna. *Batı Orta Çağı'nda Hastalık Kavramı*. Ankara: Güneş Kitapevi, 1997.
- Atabek, Emine. *Ortaçağ Tababeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1977.
- Braudel, Fernand. *Civilisation Matérielle, Economie et Capitalisme, XVe - XVIIIe Siècle*, Paris: Livre de Poche, 1993.
- Clark, Peter. *European Cities and Towns 400-2000*, New York: Oxford University Press, 2009.
- Çıpa, H. Erdem. "McNeill'in "Salgınlar ve halklar"ı Üzerine Düşünceler." *Toplumsal Tarih*, S. 22, C. 4, Ekim 1995, 17-22.
- Eren, Nevzat. *Çağlar Boyunca Toplum, Sağlık ve İnsan*, Ankara: 1996.
- Ersöy, Tolga. *Tıp, Tarih, Metafor*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1996.

- Flinn, M.W. "Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba." *Tarih ve Toplum*, İstanbul: İletişim Yayınları, S. 39, Mart 1987.
- Garrison, Fielding H. *History of Medicine*, Philadelphia: WB Saunders, 1929.
- le-Goff, Jacques. *Les Intellectuels au Moyen Age*, Paris: Edition de Seuil, 1957.
- Haris, Marvin. *Yamyamlar ve Krallar, Kültürün Kökenleri*, İstanbul: İmge Yayınları, 1994.
- Hohenberg, Paul M. ve Lynn Hollen Lees. *The Making of Urban Europe 1000-1994*, ABD: Harvard University Press, 1996.
- Huberman, Leo. *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul: Bilim Yayınları, 1976.
- Huberman, Leo. *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul: İletişim Yayınları,10. Baskı, 2010.
- Kohn, George Childs (ed.). *Encyclopedia of Plague and Pestilence: From Ancient Times to the Present*, Third Edition, New York: Infobase Publishing, 2008.
- Lewis, Paul. *Tıp Tarihi*. İstanbul: Khalkedon Yayınları, 1998.
- Lyons, Albert S. ve R. Joseph Petrucelli. *Medicine An Illustrated History*, New York: Harry N. Abrams, 1978.
- Nikiforuk, Andrew. *Fourth Horseman: A Short History of Epidemics, Plagues, Famine, and Other Sources*, Kanada: Penguin Group, 1991.
- Tanilli, Server. *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş, II. Ortaçağ*, İstanbul: Say Kitap Pazarlama, 1986.
- Pirenne, Henri. *Ortaçağ Kentleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Pirenne, Henri. *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim, 2012.
- Ponting, Clive. *Dünyanın Yeşil Tarihi, Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2008.
- Roberts, J. M. *Avrupa Tarihi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2010.
- Ross, Dunn, E. *The Adventures of Ibn Battuta*. Berkeley: University of California Press, 2005.
- Williams, Mark R. *The Story of Spain*, San Mateo, CA: Golden Era Books, 2009.
- Ziegler, Philip. "Veba." *Tarih Mecmuası*, İstanbul: Hayat Yayınları, S. 3, Nisan 1972.

Doç. Dr. Kemal Özden: 1970 yılında Biga'da doğdu. 1987'de Gökçeada Lisesini bitirdi. Lisans eğitimini 1992'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünde tamamladı. Yüksek Lisansını Fatih Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetiminde, doktorasını ise 2005'te

Marmara Üniversitesi, SBE, Siyaset ve Sosyal Bilimler'de tamamladı. Fatih Üniversitesinde Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim dalında öğretim üyesidir.

Mustafa Özmat: 1959 yılında doğdu. İlkokulu Lüleburgaz'da ve liseyi 1978 yılında Galatasaray Lisesinde bitirdikten sonra 1983 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. 1986 yılında başladığı çalışma hayatı 2006 yılına kadar özel sektörde devam etti. Bu tarihte emekli olarak, 2009 yılında yüksek lisans diplomasını Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında "Türk Mevzuatının Avrupa Birliği Müktesebatına Uyumunu Perspektifinde Gayrimüslim Azınlıkların Durumu" adlı Fransızca tez ile aldı. Hâlen, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde doktora öğrencisidir.